

Լուսինե Ղուեջյան, ք.գ.թ.
ՀԱԻ

ՍԵԻԱՆԻ ԱՎԱԶԱՆԻ ԲԱՆԱՀԻՅՈՒՍԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ ըստ 2008–2015 թթ. դաշտային դիտարկումների

Հոդվածում ներկայացված է Սևանի ավազանի բանահյուսական և ազգագրական մշակույթի ընդհանուր պատկերը 21-րդ դարի սկզբներին, այսինքն՝ մեր օրերում: Անդրադառնալով Սևանի ավազանի բնակավայրերին՝ նպատակ ենք հետապնդում ներկայացնելու Գեղարքունիքի մարզը՝ որպես մեկ ամբողջական բանահյուսական մշակութային տարածք, որի բնակչության ազգագրական և բարբառային բազմազանությունն իր նկատելի կնիքն է թողել նրա հոգևոր մշակույթի, մասնավորապես՝ բանահյուսության վրա. վերջինս աչքի է ընկնում ժանրային ու ռճաբարբառային բազմազանությամբ և նյութերի առատությամբ: Մարզն ունի ութ տասնյակից ավելի բնակավայր, որոնցից հետազոտություններ ենք անցկացրել տասնյակ բնակավայրերում. գրառման կամ ձայնագրման եղանակով հավաքել ենք բանահյուսական, ազգագրական նյութեր՝ յուրաքանչյուր բնակավայրին բնորոշ խոսվածքով:

Հիմնաբառեր՝ վիպական բանահյուսություն, քնարական բանահյուսություն, ասության բանահյուսություն, ազգագրական տարածույթ, բազմաժանր, հուշապատում, բանասաց:

Նախապատմություն

Պատմաշխարհագրական յուրաքանչյուր շրջանի մշակույթի ուսումնասիրությունը համազգային մշակույթի ամբողջական ուսումնասիրման մաս է կազմում: Այս առումով՝ Սևանի ավազանի տարածաշրջանը հետաքրքրություն է առաջացրել դեռևս 19-րդ դարի վերջին քառորդից: Արձագանքելով Տ. Նավասարդյանի՝ հայրենի բառ ու բանը փրկելու կոչին՝ նրան բանահյուսական և ազգագրական նյութեր է ուղարկել նորբայազետցի Ստեփան Բատիկյանը: Դրանք բանահյուսական տարբեր ժանրերի ստեղծագործություններ են՝ պատմություն, գրույց, օրինանք, անեծք, հարսանեկան երգեր ևն, որոնք գրի են առնվել 1881 թ. և գետեղվել «Հայ ժողովրդական ավանդություններ»-ի առաջին գրքում¹:

Հետագայում Նոր Բայազետի հոգևոր և նյութական կյանքի մասին արժեքավոր տեղեկություններ են պարունակում Ս. Փիլոյանի և Մ. Արքեպիսկոպոս Սմբատյանի հրատարակած գրական-պատմական աշխատությունները²: 20-րդ դարի սկզբներին գավառը ժողովրդագրական առումով հատուկ ուշադրության է արժանացել Երվանդ Լալայանի կողմից, ում հավաքած մեծաքանակ բանահյուսական, ազգագրական, ժողովրդագրական նյութերը՝ ժողովրդական վեպ, հեքի-

1 Նաուսարդեանց 1883:

2 Փիլոյանց 1888; Սմբատեանց 1895:

աթներ, ավանդագրույցներ, հավատալիքներ, ծիսական երգեր, ժողովրդական բժշկություն, ժողովրդագրական և տեղագրական բազմաթիվ այլ նյութեր տպագրվում են «Ազգագրական հանդեսի» 14–18-րդ գրքերում:

Բանահավաքչական շարժումը նոր թափ է ստանում անցյալ դարի 60–70-ականներին, երբ Գեղեոն Միքայելյանի, Ռոզա Գրիգորյանի գրի առած բանահյուսական և ազգագրական հարուստ նյութերը տպագրվում են «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն» մատենաշարի 11-րդ և 14-րդ հատորներում³, «Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր» ու «Սասնա ծռեր» պատումների ժողովածուներում⁴: 1979 թ. Սարգիս Հարությունյանը և Արուսյակ Սահակյանը հրատարակում են «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի նորահայտ պատումները⁵, որոնցից չորսը գրաված են Գեղարքունիքի մարզից:

Այսօր տեղացիների, համայնքապետարանների աջակցությամբ հրատարակվում են Գեղարքունիքի մարզի տեղավայրերի մասին առանձին գրքեր (Քյավառ, Նորատուս, Սարուխան, Լճաշեն, Կարմիրգյուղ, Մարտունի, Լիճք, Վաղաշեն, Երանոս ևն), որոնցում բնակավայրերի հիմնադրման, ժողովրդագրական տեղաշարժերի, պատմական հուշարձանների մասին տեղեկություններից բացի՝ առավել կամ պակաս չափով ներկայացված են տվյալ բնակավայրերի բանահյուսական և ազգագրական նյութերը:

Ընդհանուր նկարագիր

Մեր կողմից Սևանի ավազանի տարածաշրջանից բանահյուսական և ազգագրական նյութերի գրառումը սկսվել է 2000-ականներից՝ Գավառի պետական համալսարանի ուսանողական գիտարշավներից, իսկ 2008–2014 թթ.՝ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի դաշտային աշխատանքների ծրագրի շրջանակում: Չնայած նախորդ տասնամյակների համեմատ՝ ավանդական բանահյուսությունն այս տարածաշրջանում ևս նահանջել է, այդուհանդերձ մեզ հաջողվել է բնակչության սեռատարիքային տարբեր խմբերից գրանել ժողովրդական հարուստ ու բազմաժանր բանահյուսության նմուշներ:

Սևանի ավազանում համեմատաբար կենսունակ են վիպական ժանրի ստեղծագործությունները, որոնց մեջ առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում երգիծական գրույցները, զվարճախոսությունները, առած-ասացվածքները, անեծքները, օրհնանքները, երդումները, պատմական ավանդագրույցները, սնահավատական գրույցները: Հուշապատում պատմությունների առումով նույնպես Սևանի ավազանը մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում, քանի որ Արցախի և Ադրբեյջանի տարածքի տարբեր բնակավայրերից բռնազաղթած բնակչության մի ստվար զանգված, լինելով հայտնի իրադարձությունների մասնակից ու ականատես, հաստատվել է մարզի տարբեր բնակավայրերում: Մինչդեռ քնարական բանահյուսության մի քանի տեսակներ՝ սիրերգեր, պարերգեր,

3 Միքայելյան 1980; Գրիգորյան 1983 (կազմ.):

4 Գրիգորյան 1970; Սասնա ծռեր 2000:

5 Սասնա ծռեր 1979:

ծիսական երգեր, գրեթե մոռացվել են, կամ էլ գյուղերում հիշում են միայն ավագ սերնդի ներկայացուցիչները:

Ճամբարակի շրջան

Գեղարքունիքի մարզի Ճամբարակի Այգուտ (նախկինում՝ Գյուլքենդ) գյուղում, որի բնակչության հիմնական մասը Չարդախլու գյուղից բռնի տեղահանվածներն են, գրառել ենք իրենց բնօրրանի ավանդական, կենցաղային սովորույթներ, հավատալիքներ, հուշապատումներ, գավելշտալի պատմություններ: Այստեղ ականատես ենք եղել նաև հարսանեկան ծիսական արարողության, որն այդ գյուղի բնակչուհի Սիրուշ Սարգսյանի պնդմամբ՝ թեև չի զիջում ավանդականին, բայց և այնպես փոփոխություններ է կրել. կան տարբեր գյուղերի և ներկա հայաստանյան հարսանեկան ծեսի տարբեր:

Մատաղ անելու համար Այգուտի բնակիչները սպասում են հատուկ օրերի՝ առանձնապես Վարդավառին (Վրբթիվրբ): «*Այս սովորույթը մնացել է մեր նախնիներից*», – ասում է այդ գյուղի բնակչուհի՝ Շամքորի շրջանի Բադա գյուղից բռնագաղթած 67-ամյա Ռայա Արաքայանը: Մատաղացու անասունները զոհում էին սրբերին և միսը խաշլամա անում: Այն պետք է նույն օրը վերջանար: Ուտում էին՝ ով ինչքան կարողանար, քանի որ մեծերի հավաստմամբ՝ մատաղի միսը վնաս չի տալիս: Խաշլամայից բաժանում են բարեկամներին, հարևաններին, ովքեր ընդունելով՝ ասում են. «Արդոց լինի», այսինքն՝ մատաղն արդարացի ձեր նպատակները:

Հետաքրքրական է նաև տեղացիների ավանդական խոհանոցը (*հոնսաթթու*, *զրկեռ* մածուն, *մըսըր* մածուն, *խոխոր*. վերջին ուտեստը պատրաստում են հիմնականում Ամանորին): Բավական շատ են նաև հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների, կոտորածի ու բռնագաղթի մասին հուշապատումները, որոնց մասին մեզ տեղեկացրեց Բադա գյուղից բռնագաղթած 76-ամյա Սարգիս Արաքայանը:

Ճամբարակի շրջանի Շորժա (նախկին՝ Նադեժդինո, այժմ՝ Շողակաթ վերանվանված) գյուղը 1989–1992թթ. վերաբնակեցվել է Ադրբեջանի տարածքից եկած փախստականներով և Արծվաշենից բռնի տեղահանվածներով: Տարբեր բնակավայրերից Շորժայում հաստատված բնակիչներից գրի ենք առել իրենց նախկին բնակավայրին բնորոշ կենցաղային սովորույթներ, հավատալիքներ, ինչպես, օրինակ՝ նորածին երեխայի շորերը գիշերը դրսում չթողնելը, այլապես կիիվանդանա, մինչև քառասունք երեխային միայն երեկոյան դուրս հանելը, իսկ դուրս հանելիս՝ կրծքին հաց դնելը, որպեսզի չար ոգիները չվնասեն, գիշերը աղբ չթափելը, դրամ, հաց փոխ կամ պարտք չտալը, որովհետև տան խեղ ու բարիքը կգնա, ևն:

Անտառամեջ (Մեշաքենդ) գյուղի բնակչուհի 65-ամյա Լուսիկ Աղույանը, ով բռնագաղթել է Շամխորի շրջանից, հանգամանորեն ներկայացրել է կենցաղի, սովորույթների այն ընդհանրություններն ու տարբերությունները, որ կային իրենց նախկին և ներկայիս բնակավայրերում (խոսքը հիմնականում ավանդական տոների կենցաղավարման մասին է):

Շրջելով Ճամբարակի մի շարք համայնքներում (Այգուտ, Անտառամեջ, Դպրաբակ, Կալավան)՝ նկատեցինք, որ բնակիչներն ընդգծված խաչապաշտ են. ամենուրեք տեղադրված են խաչքարեր, որոնք ըստ տեղացիների հավատալիքի՝ իրենց պաշտպանում են չարիքից, փորձանքից: Կային մարդիկ, որ անգամ մի կտոր ջարդված խաչքար գտնելով՝ այն որպես տան պահապան տեղադրել էին իրենց բակերում, իսկ գյուղերի լուսավորությունը ապահովում էին բարձունքներում տեղադրված լուսավորվող խաչերը:

Վերոնշյալ գյուղերում կատարված դիտարկումների, հարցումների, ինչպես նաև նյութերի գրանցման ընթացքում պարզ դարձավ, որ կողք-կողքի բնակվող տարբեր բարբառների ու ենթաբարբառների կրողները, փոխադարձաբար ազդելով միմյանց վրա, դառնում են բարբառների ձևափոխման և մոռացման պատճառ: Երիտասարդ սերունդն էլ, արտաքին շփման պատճառով, աստիճանաբար դիմում է գրական լեզվին: 20–40 տարեկան խմբի ներկայացուցիչները նյութը ներկայացնում են գրեթե գրական լեզվով, իսկ տարիքային բարձր խմբերի ներկայացուցիչները դեռևս պահպանում են բարբառը:

Մարտունու շրջան

Իրենց ազգագրական նկարագրով ավելի պահպանողական ու ավանդապահ են մարտունեցիներն ու վարդենիսցիները, ովքեր Մուշից, Ալաշկերտից և Դիաղինից գաղթած վերաբնակիչների շառավիղներն են:

Գավառում, օրինակ, մարտունեցիներին՝ իրենց համառ, ինքնասածի բնավորության համար անվանում են *զազա*: Հնուց ի վեր՝ գավառցիները, նրանց հազ ու կապի և «չոր» բնավորության պատճառով, «խաղացել են մարտունեցիների հոգու հետ», այսինքն՝ կատակել են, իսկ մարտունեցիներն էլ անմիջապես, հանպատրաստից հակադարձել են իրենց դիպուկ և սրամիտ արտահայտություններով ու պատասխաններով: Պատահական չէ, որ մինչ օրս Գավառում և նրա համայնքներում՝ խոսքաշեն, հանպատրաստից արված սրախոսություններով, դիպուկ և սրամիտ արտահայտություններով մարդու համար գործածվում է «խոսքը ջերը (= գրպան) դրուկ մարտունեցի» արտահայտությունը: Իրենց ինքնասածի բնավորության մասին վկայում են նաև իրենք՝ մարտունեցիները «*Մըհադ գոմեշ կիդամ, մեղա չի կամ*» ասացվածքով:

Մարտունու շուրջ մեկ տասնյակ գյուղերից (Երանոս, Վաղաշեն, Ձորագյուղ, Թագագյուղ, Ներքին Գետաշեն, Աստղաձոր, Զուլաքար, Արծվանիստ) գրառել ենք բազմաթիվ իրապատում և կենցաղային զրույցներ՝ տվյալ գյուղի և գյուղացիների մասին, ժողովրդական և վիճակի երգեր, ավանդազրույցներ, զվարճախոսություններ, հրաշապատում և իրապատում հեքիաթ, հարսանեկան ծես, սովորույթներ, հավատալիքներ, սրբավայրերի մասին ավանդություններ, ևն:

Ի տարբերություն Ճամբարակի շրջանի, որտեղ միջին տարիքային խմբի ներկայացուցիչներն աստիճանաբար հեռանում են իրենց պապերից ժառանգած լեզվից և առավել հաճախ խոսում ու նյութը մատուցում են գրեթե գրական լեզվով, Մարտունիում թե՛ կրտսեր և թե՛ ավագ սերնդի ներկայացուցիչները խո-

սում և նյութը ներկայացնում են բացարձակապես բարբառով (Մշո բարբառ, իսկ գերիշխողը Ալաշկերտի ենթաբարբառն է):

Մարտունիում մեզ հանդիպած բանասացների մեջ գերակշռում էին տղամարդիկ, և ինչպես վիպական բանահյուսության որոշ տեսակներ՝ հեքիաթներ, ավանդագրույցներ, զվարճախոսություններ ևն, այնպես էլ կանանց մեջ կենցաղավարող խաղիկներն ու երգերը գրառել ենք հիմնականում տղամարդկանցից:

Վաղաշեն գյուղի բնակիչ 65-ամյա Կարապետ Հովհաննիսյանը շատ խաղիկներ լսել և սովորել է իր գյուղի բնակիչ Ռեհան Սուքիասյանից: Բանասացը պատմեց նաև գյուղի բնակիչներին, տոհմերին մականուններով կոչելու մի քանի ավանդագրույց, ինչպես, օրինակ՝ *Բժի* տոհմի մասին. «*Բժին՝ Հովհաննեսը, Կապուրաչյա, թիկնեղ մարդ է եղել: Մի անգամ կանեփի արտի մեջ մի քանի կանանց հետ գրուցում է: Գյուղի կանանցից մեկը ցանկանում է իմանալ, թե ովքեր են այդ կանայք և կանչում է. «բժի-բժի», իբր կորած հորթերին է որոնում: Նրա դեմ է դուրս գալիս Հովհաննեսը: Եվ այդ օրվանից ամբողջ փոխմը կրում է «Բժի» մականունը»:* Նույն գյուղի բնակիչ 45-ամյա Վարդան Վարդանյանից գրառել ենք խաղիկներ, մեկ կատակերգ և իրապատում-կենցաղային գրույցներ:

Ձորագյուղի բնակիչ, 1924թ. ծնված Մխիթար Ավետիսյանը կարտոտվ էր հիշում այն օրերը, երբ *օղաներում* ձմռանը երկար գիշերներին հավաքվում, հեքիաթներ էին պատմում ու լսում: Նրանից գրառեցինք հրաշապատում դրվագներով կենցաղային բնույթի մեկ և հրաշապատում երկու հեքիաթ՝ «Սինամ թագավորի խեղաթը», «Թագավորի բախչեն», և իրենց գյուղի մասին ավանդագրույցներ:

Երանոսի բնակիչները մինչ օրս հիշում են իրենց համագյուղացի, հիանալի ասացող Ավդալին, ով հարյուրավոր հեքիաթներ գիտեր՝ մեկը մյուսից հետաքրքիր ու լավոդ: Եւ նրանից լսած հեքիաթներից մեկը՝ «Պառվու տղեն», մեզ հաղորդեց ծնունդով երանոսցի, «Գեղարքունիք» թերթի գլխավոր խմբագիր Խոսրով Խլդաթյանը:

Բանասացների երկացանկում կայուն տեղ են գրավում ասույթային բանահյուսության որոշ տեսակներ՝ անեծք-օրհնանքներ, հանելուկներ, աղոթքներ: Ավանդական տոները մեծ կենցաղավարում ունեն Մարտունիում և նրա համայնքներում, նշվում են մեծ շուքով ու հանդիսավորությամբ: Արծվանիստի բնակչուհի Մարինե Տոնոյանը փաստեց, որ, օրինակ, իրենց գյուղում նշվող Համբարձման տոնը տարբերվում է գրեթե բոլորից, և ծեսն այնքան գրավիչ է, որ Գեղարքունիքի մարզի շատ գյուղերից այդ օրը գալիս են իրենց գյուղ՝ եկեղեցում մոմ վառելու, ինչպես նաև իրենց սափորները ջրով լցնելու համար և հավատում են, որ գուցե հենց այդ օրն իրենք հանդիպեն իրենց երկրորդ կեսին: Բանասացը կատարեց նաև զգալի քանակությամբ վիճակի երգեր:

Ավանդապահ մարտունեցիները մինչ օրս պահպանել են սերնդեսերունդ փոխանցված շատ հավատալիքներ ու սովորույթներ, առած-ասացվածքներ ևն:

Վարդենիսի շրջան

Զգալի քանակության հարսանեկան, խնջույքի, կենաց երգեր և խաղիկներ ենք գրառել Վարդենիս քաղաքի բնակչուհի, 1922թ. ծնված Ոսկեհատ Քալոյանից: Ահա այդ երգերից մեկ նմուշ.

*Ուրքերիդ Կրակ վարդ է բացվել,
Չորս կողմի փոված մանուշակ,
Բարով հասար քո մորազին,
Գլխիդ կոնեն թագ ու պսակ:
Քո խրճիթը պալատ դառնա՝
Պար ու հարակ՝ ոսկի, արծաթ,
Առաքաղդ գոհար լինի,
Քո ժպիտը վարդի նման ա,
Արտասուքդ մարգարիտ ա,
Ուր որ գնաս աստված քո խեղ,
Օճն ու կարիճ քեզ չխայթա:*

Բանասացը պատմեց «Գառնուկ ախպերը», «Հենգելն ու Գրետելը», «Գորտնուկը» և «Ասլին Ղարիբը» հեքիաթների իր տարբերակները՝ Վարդենիսի բարբառով: Պատմելու ընթացքում հեքիաթներից հատվածներ էր երգում և արտասվում: Գրառեցինք նաև իրապատում կենցաղային գրույցներ՝ հայերի և թուրքերի հարաբերությունների մասին: Այնուհետև «արդարացավ», որ ինքը անգլերեն չգիտի, և երգեց երկու թուրքերեն խաղիկ ու մեկ ռուսերեն երգ (частьшка):

Ոսկեհատ Քալոյանի երկացանկում մեծ տեղ էին գրավում հմայական աղոթքները: Նա պնդում էր, որ ինքը սրբերի հետ է խոսում, իսկ իր տեսած երազները իրականություն են դառնում: Հյուրասիրության սեղանի շուրջ նստած՝ չափածո կենացներ էր ասում, և վերջում իր ջերմ բարեմաղթանքներն ու օրհնանքները հղեց մեզ:

Վարդենիսի շրջանի Կարճաղբյուր, Ակունք, Աղպրաձոր, Փոքր Մասրիկ գյուղերից գրառել ենք խաղիկներ, անեկդոտներ, օրհնանքներ, երդումներ, առած-ասացվածքներ, բաժակաճառեր, ավանդական կենցաղին ներհատուկ սովորություններ, ծեսեր, հավատալիքներ, հուշապատումներ:

Երկու իրապատում հեքիաթ ենք գրառել Կարճաղբյուրի բնակիչ, 1938թ. ծնված Երեմ Քոչարյանից:

Գավառի շրջան

Բանահյուսական բոլորովին այլ պատկեր է Գավառում և նրա համայնքներում: Այստեղ ևս բանահյուսությունն իր ավանդական ժանրային համակարգով (վեպ, հեքիաթ) տեղն աստիճանաբար զիջում է ավելի փոքրածավալ տեսակներին՝ անեկդոտ-զվարճախոսություններ, ավանդական գրույցներ, ասույթներ ևն:

Մարդկային հարուստ կենսափորձի ու պատկերավոր մտածողության կոտ բանաձևային ստեղծագործություններ են առած-ասացվածքները, դարձ-

վածքները, որոնք տարածված են Գավառում ու նրա համայնքներում և մեծ տեղ են գրավում առօրյա խոսակցական լեզվում: Ներկայացնենք Գավառի տարածաշրջանից գրառված ժողովրդական առած-ասացվածքների տարբերակների օրինակներ. «Ոչ թացի խեղ ա մերվում, ոչ չորի», «Հիրանց կարվի հավելին կուրա, հորիչի գաթին անուն կըղնա», «Քոչիկ էփել չգիտում, ուզում ա էթա հորիչի խառնահն քիֆուրա քըցա», «Ձունը չոքում ա դուռը, Զարդարի ճավիկ քաղելը բոնում ա», «Ասեղ զան փեղի ծերին խաց հավքա, բայց քեզի խպաուր պահա», «Ընենց կընիկ ա, որ շոռվեն յախնու փեղ ա հընցըցընում», ևն:

Տարածված են «Փոփոլի խավիժ», «Փոշման Հագո», «Միրգոյ ձմեռ», «Մադոյ ամառ», «Գափոյենց տուն», «Թառոյենց տուն», «Գալուստի կատու», «Կոռեյենց շուն», «Կըշըղա տավար», «Ճընճուղ կընդոցի», «Իշի զատիկ» և այլ դարձվածքները, որոնք բոլորն էլ ունեն իրենց համապատասխան պատճառական գրույցները և հիմք են դարձել տվյալ դարձվածքի ծագման, ձևավորման և լայն տարածման համար:

Մարդկանց մականուններով կոչելը լայն տարածում ունի Գավառում և համայնքներում: Այդ մականունները առանձին անհատների խառնվածքի, բնավորության, այս կամ այն գծի, կամ էլ՝ առանձնահատուկ սովորությունների արտահայտություններ են: Մականունների մի մասը դարձել է ազգանուն և հաստատել տվյալ տոհմի ինքնությունը, իսկ մյուս մասը մնացել է որպես մականուն՝ վերաբերելով միայն տվյալ անձին: Օրինակ՝ «Բորբոլոզ», «Վըռո», «Լոփո», «Զոակ», «Բըմբըլախան», «Ճըռկենք», «Աբաչոնք», «Ջաղջընի», «Չավրակերենց», «Բշկուլ», «Պալեր», «Բզուզ», «Նաշիկարով»⁶:

Գեղարքունիք գյուղի բնակչուհի, 1927 թ. ծնված Կանդուխտ Խաչատրյանից գրառել ենք մի շարք մականուններ, որոնցից պարզ է դառնում, որ տան անդամներն ունեցել են արատներ.

*Քըռչո Բաքո,
Քոռ Մաքո,
Գեշ Պապո,
Լոշոռ Ժուչո,
Փընթփընթ Միրան,
Ճողոկ Գեղեցիկ,
Տոբո Հասմիկ,
Թոփալ Անիկ,
Արկուր Գոհարիկ:*

Հացառատ թաղամասի բնակիչ, 1932 թ. ծնված Հրաչիկ Մադոյանը ևս մեզ ներկայացրեց մականուններ, որոնք տարածված են և բնորոշում են տվյալ տոհմերին.

*Հերզեն, անխելք Դվոյենք,
Ըրոնց նման Մադոյենք,
Կարճ ու կոլուր Այվազենք,*

6 Մականունները ևս գրառվել են իրենց համապատասխան պատճառական գրույցներով հանդերձ:

*Մթից հարսւրցող Կնյազենք,
Լվից ճրաքոս խանող լի Գփոյենք,
Ուզոն (երկար), ախմախ Զավոյենք:*

Ասույթային բանահյուսության որոշ տեսակներ՝ անեծք-օրհնանքներ, հանելուկներ, շուտասելուկներ, կայուն տեղ են գրավում բանասացների երկացանկում: Եթե բանասացները մեծ մասամբ հրաժարվում էին անեծքներ ներկայացնել, ապա Կանդոխտ Խաչատրյանը ոչ միայն չհրաժարվեց, այլև խոստովանեց, որ միշտ էլ անհիծում է, բայց մե՛կ վատ մարդուն է անհիծում, մե՛կ էլ՝ «էտ անտեր հորթերին», և սկսեց հանգավոր անեծքների շարանը.

*Ջանրդ կըրակ հընգընի,
Լավ օր չըտենաս,
Ախ անես, էրնեկ չանես,
Ձեռդ կոշտ փորիդ չըդնես,
Յոռոդ ու յուվեդ քանդըվի,
Ձեր տները տների վըրեն փայ ու բաժին հըլնեն:*

Միջին տարիքի սերնդի ներկայացուցիչները (20–45 տարեկան) ներկայացնում են հիմնականում անեկդոտներ, հանելուկներ, շուտասելուկներ, ինչպես օրինակ՝ «Խինգը խարիր խազմար խաց եմ խորե Խըլոյի Խըչոյի խարսի խերանց խավերի խմար», «Խըլոյի Խըչոյի խարսի խերանց խավերը խատրան», «Կլեկչի Կարոյի կնգա՝ Կլարայի, կարմիր կոշիկի կոճակը կդրավ: Կլեկչի Կարոն կնգա՝ Կլարայի, կարմիր կոշիկի կոճակը կարեց»:

Բազմաժանր է Գավառ քաղաքի բնակչուհի 76-ամյա Համեստ Գևորգյանի երկացանկը՝ իրապատում և խրատադաստիարակչական բնույթի զրույցներ, օրհնանքներ, բարեմաղթանքներ, զվարճախոսություններ, սրամիտ, զավեշտական և արտասովոր արարքներով իրական անձանց մասին զրույցներ, որոնք ակամայից դարձել են այս կամ այն ասույթի կերպար-խորհրդանիշ:

Ստալինյան շրջանի քաղաքական բռնաճնշումները դեռ չեն ջնջվել Սարուխան գյուղի ավագ սերնդի հիշողություններից, և այդ ժամանակի դառը հիշողությունների մեջ հպարտորեն էին հիշում նաև այն օրը, երբ «հաշվեհարդար» են տեսնում Ստալինի արձանի հետ. համագյուղացի Թորգոմի մուրճով ջարդելով այն՝ տանում և թողնում են դպրոցի բակում գտնվող զուգարանի մեջ: Այդ առթիվ գյուղացիները բանահյուսել են.

*Անունս՝ Իոսիֆ,
Ազգս՝ վրացի,
Տեսքով՝ խելացի,
Քառասուն տարի Կրեմլում մնացի:
Արձանս դըրին դիով ու զոռնով,
Հեպո ջարդեցին Թորգոմի կըռնով,
Քաշեցին, տարան ուրոռնու դոռնով:*

Տպավորիչ էր Արծվաքար թաղամասի բնակչուհի, աշուղ Սազայու ծոռնուհի, 1922թ. ծնված Անահիտ Ավետիսյանի հետ հանդիպումը, ով մեզ պատ-

մեց Սազայու հետ կապված բազմաթիվ հուշ-պատմություններ, որոնցից ներկայացնենք մեկը. «Մի անգամ Սազային իր աշակերտը Զալիբեկի (աշուղ Հրապ) հետ Բասարգեշարից (այժմ՝ Վարդենիս) գալիս են Ծովինար գյուղ: Սոված են լինում: Մընում են Թառոյի ջրաղացը և տեսնում են թիված բոքոնները: Թառոն չի հյուրասիրում: Այդ ժամանակ Սազային Զալիբեկին թաքուն ասում է, որ ինքը Զալիբեկին կփորձի իբր ծեծել, վերջինս ջրաղացից դուրս կփախչի, ջրաղացյանն էլ դուրս կգա պաշտպանելու նրան: Եվ մինչ ջրաղացյանը կփորձի հանդարտեցնել Սազայուն, Զալիբեկը ներս կմտնի և կգողանա բոքոնները: Այդպես էլ անում են: Բայց տուրքակը փոքր է լինում և բոքոնները այնպեղ չեն տեղավորվում: Այս տեսնելով՝ Սազային հոխորտում է. «Լակոնր, էկա՝ իրեք-չորս կտոր կանեմ քե»: Զալիբեկը հասկանում է, որ բոքոնները պետք է կտորկտոր անել: Վերջացնելուց հետո Զալիբեկը դուրս է փախչում ջրաղացից, Սազային էլ հետևից՝ իբր բռնելու»:

Բանասացը ճշգրտումներ կատարեց աշուղի ազգանվան շուրջ. այն, որ գրքերում Սազայուն ներկայացնում են Աղաջան Փարեյան անվամբ, ճիշտ չէ: Փարո՝ Սազայու մոր անունն է: Իսկական ազգանունը Հովհաննիսյան է: Սազայու անունը կնքել է Ջիվանին, որը նշանակում է անփոխարինելի, անմրցակից:

Աշուղի ծոռնուհին պատմեց նաև, որ Սազային Ջիվանու հետ գժովել է նրա համար, որ Ջիվանու ընկերներից մեկը Սազայու խմիչքի մեջ թույն է լցրել, որպեսզի աշուղը ձայնը կորցնի: Այդ մասին իմանում է Ջիվանին, բայց չի զգուշացնում: Սազային ձայնը կորցնելուց հետո այլևս չի կարողանում գումար վաստակել, և նրա ամբողջ ընտանիքը, այդ թվում և աշուղը, մեռնում են սովից:

Մեր գրառումներում տեղ են գրավում նաև քնարական ժանրի բազում ստեղծագործություններ, աշխատանքային, երեխա թոցնելու, մանկախաղացության, կալանավորի, սգո երգեր, խաղիկներ, հաշվերգեր և հուշապատումներ: Զգալի թիվ են կազմում նաև սնահավատական և այլ բնույթի գրույցները, կյանք ու կենցաղին վերաբերող նյութերը: Հաջողվել է գրառել նաև իրապատում, կենցաղային բնույթի երեք և հրաշապատում մեկ հեքիաթ:

Սևանի շրջան

Սևանի շրջանի Վարսեր, Ծովագյուղ, Գեղամավան, Նորաշեն համայնքներում գրառել ենք զգալի քանակությամբ խնջույքի, հարսանեկան, պանդխտության երգեր, խաղիկներ և տարածքի տեղանունների շուրջ հյուսված բազմաթիվ ավանդազրույցներ:

Այս տարածաշրջանում ևս կենսունակ են առած-ասացվածքները, ավանդազրույցները, որոնք կենցաղավարում են թե՛ կանանց, թե՛ տղամարդկանց մեջ: Կենսունակ են նաև ասույթային բանահյուսության որոշ տեսակներ՝ անեծքներ, օրհնանքներ, հանելուկներ: Զգալի տեղ են գրավում անեկդոտները և զվարճախոսությունները:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ 1970

Գրիգորյան Ռ.Հ., Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1970:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ 1983 (կազմ.)

Գրիգորյան Ռ.Հ. (կազմող), Գեղարքունիք // ՀԱԲ, հ. 14, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ, 1983:

ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ 1980

Միքայելյան Գ.Հ., Նոր Բայազետ // ՀԱԲ, հ. 11, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1980:

ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆՑ 1883

Նաուասարդեան Տ.Ա., Հայ ժողովրդական ասանդություններ, գիրք 1, Թիֆլիս, տպ. Էմին Տեր-Գրիգորեանցի, 1883:

ՍՄԲԱՏԵԱՆՑ 1895

Սմբատեանց Մ.Ա., Տեղագիր Գեղարքունի Ծովազարդ գաւառի որ այժմ Նոր-Բայազետ գաւառ, Վաղարշապատ, տպ. Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի, 1895:

ՍԱՄՆԱ ԾՈՒԵՐ 1979

Սասնա ծռեր, հատ. Գ (պատումների գրառումները և բնագրի պատրաստումը Ս. Հարությունյանի և Ա. Սահակյանի), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1979:

ՍԱՄՆԱ ԾՈՒԵՐ 2000

Սասնա ծռեր, յոթ նորահայտ պատումներ (աշխատասիրությամբ Ռ. Գրիգորյանի և Ե. Մելիք-Մուրադյանի), Երևան, «Գիտություն», 2000:

ՓԻԼՈՆԵԱՆՑ 1888

Փիլոնեանց Ս., Կորած մարգարիտ: Նոր-Բայազետի կենանքից, Թիֆլիս, Մ. Պ. Ռոտինեանցի տպարան, 1888:

Лусине Хачатуровна Креджан, к. ф. н.

Институт археологии и этнографии

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ФОЛЬКЛОРНО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БАССЕЙНА ОЗЕРА СЕВАН (СОГЛАСНО ПОЛЕВЫМ НАБЛЮДЕНИЯМ ЗА 2008–2015 ГГ.)

Ключевые слова: эпический фольклор, лирический фольклор, фольклорные паремии, этнографическое пространство, многожанровый, сказы, сказитель.

В статье представлена общая картина этнографической и фольклорной культуры бассейна озера Севан в начале 21-го века, на современном этапе. Обращаясь к поселениям бассейна озера Севан, мы преследовали цель представить Гегаркуникский марз как целостное фольклорное культурное пространство, этнографическое и диалектное разнообразие которого оставило печать на его духовной культуре, в частности, на фольклоре, отличающемся жанровым, стилевым, диалектным многообразием и богатством материала.

Dr. Lusine Kh. Ghrejyan
Institute of Archaeology and Ethnography

THE CURRENT STATE OF THE FOLKLORIC AND ETHNOGRAPHIC
CULTURE OF THE BASIN OF LAKE SEVAN
(ACCORDING TO THE 2008–2015 FIELDWORK OBSERVATIONS)

Keywords: epic folklore, lyric folklore, proverbs in folklore, ethnographical area, multi-genre, memoirs, narrator.

The article presents the overall picture of the ethnographic and folklore culture of the Sevan Basin at the beginning of the 21st century, that is to say, nowadays. Touching upon the settlements of Lake Sevan, we aim to present Gegharqunik region as a whole folk cultural area, whose ethnographic and dialectical diversity of the population has left noticeable stamp on its spiritual culture, particularly on folklore, which is distinguished by genre, stylistic and dialectal varieties, as well as abundance of materials.